

Iskolai felügyelő gondnok

Mikor az egyház vezető emberei észrevették a nagy űrt, amely Brassai távozásával nyílt, gondolkozóba estek és nem nyugodtak bele a megválásba. Nem nélkülözhatték Brassai szolgálatait. Úgy segítettek magukon, hogy megválasztották a kollegium felügyelő gondnokává. A választás egyhangú lelkesedéssel történt. A Tanács azonnal bevette tőle az esküt s ezzel biztosította magának a név fényét és dicsőségét még szép negyvenöt esztendőre. Új időszak következett új eszmékkel. Nagy szükség volt rá. Az ő neve erős védő paizs volt, de tollát, tekintélyét, szívét és erszényét is mindig készen tartotta a szolgálatra.

Legelőször az akkor meginduló *Keresztény Magvetőben* szólaltatják meg. A szerény igényekkel induló folyóiratnak Nagy Lajos ifjú tanár az első szószólója, Kriza János keresztelő papja. Ők ketten vállalják a szerkesztést. Brassai és Jakab Elek adják meg a tudományos jellegét. Brassai az iskoláról ad hasznos utasításokat. Jakab Elek megkezdi értékes történelmi monografiái sorozatát János Zsigmonddal. A vállalat első részében egyházi beszédekkel mutatják meg az akkori unitáriusok, hogy gondolkozni szeretnek, írni tudnak.

Ettől kezdve Brassai az oraculum szerepét viszi egyházában. A régi tanítványok jutottak vezető szerephez. Ők Brassaiért rajongtak, Brassai már amúgy is a vezető férfiak nestora kezd lenni. Kortársai csak elvétve akadnak. A főiskola mellől még ugyanabban az évben, amelyben ő kilépik, Székely Mózes kidől. Őt amúgy is megviselte a püspökválasztásnál szenvedett vereség. Kriza János együtt haladott vele, de ez a szerény és szelidlelkű püspök is tanítványának tekintette magát. Mikó Lőrinc és Kovácsi Antal a középkoron felül vannak, de Brassait vezéröknek tekintik. Berde Áront már 1863-ban átvitték a Kolozsvárt felállított jogakadémiára.

Az új életet kezdő egyházban a Brassai neve és jelenléte

olyan hatást gyakorol, mint a magas hegyre épült házban a villámhárító. De benn az egyházban is nagy, habár nem sűrű szerepe volt. Minden nagy kérdésben hozzá fordultak tanácsért. Minthogy az egyház s illetőleg a vallás is az újraéledt nemzet új életet kezd és a nagyobb nyilvánosság előtt megjelenik, tartózkodva, jól megfontolt léptekkel kell haladnia. Ha hittani, ha egyházalkotmányi, ha iskolai, ha nevelésügyi kérdés felett kell döntenet, a Brassai véleményét szereték tudni. Állandó bizalmasa, Kovácsi Antal, az egykori tanítvány volt.

Az unitáriusok szegénysége s a „nincsenel“ folytatott örökös harca, mérhetlen sok kárt okozott ennek a kis felekezetnek eleddig, de nem szűnt meg még sok ideig. Rendesen jól megválasztott és kiváló tehetségű emberei, tanárok és papok, kényszerülve vannak mellékkereset után nézni. Egyik-másik ellen amiatt hallszik panasz, hogy több gondja van a gazdaságára, mint a tanításra, vagy a papolásra. Legtöbbje idegen intézeteknél nyer némi jövedelmet biztosító állást. Többen magántanítással és módosabb tanulók ellátásával pótolják nagyon csekély és hiányos jövedelmüket. A felügyelők éber szemmel figyelik a tanárok munkásságát, de a társadalmi jellegű működést nem gátolták, sőt elősegítették. Az a fölfogás irányította a XIX. száz unitáriusait, hogy ahány helyen foglalkozik valaki, annyi ember. A csekély szám mellett csak így lehetett némi befolyást biztosítani a társadalomban. Ezzel a szabadsággal könnyű volt visszaélni. A deákság, meg az iskolákhoz közelállók tudták, hogy némelyik tanár óráit meglehetősen rövidíteni, sőt „el lehetett kérni“. Később általános volt az a meggyőződés, hogy Berde Mózsá fejedelmi, nagy alapítványában azért gondoskodott egy szép (1000 kor.) évi jutalomról annak a tanárnak, aki soha egy órát is el nem mulaszt, hogy a valódi szorgalmat elismertesse, a hanyagságnak útját állja. Mikorra a Berde jutalom életbe lépett, a tanári fizetések már rendezve voltak, s az országos középiskolai törvény gondoskodott kellő ellenőrizéstről is.

Az ilyen segítség a Brassai gondoksága első időszakában lett volna nagy áldás, mikor még a püspöki fizetés is oly csekély volt, hogy nemhogy a püspöki állásnak megfelelő lett volna, de még a városi megélhetést sem biztosította. Bras-

sai a maga részéről elégségesnek tartotta, ha a tanulást elősegíthette. Ebből mint gondnok is bőven kivette részét. Benézédi Gergely tanár, hátrahagyott életrajz-vázlataiban, Brassainak gondnoki működését nagy megérzéssel és hálás elismeréssel méltatja.

A költő Kriza Nagyajtai Kovács Istvánhoz írt számos levelében rokoni bizalommal panaszolja föl sok nélkülözését. Toldy Ferenc előtt igyen mentegeti magát, hogy irodalmi (költői) munkásságot nem folytat: „a Helicon hegyén a munkarészemül kijelölt helyecskét bizony nem valék képes csak annyira is művelni, hogy bár egy szerény koszoruba való virágokat növesztve, azzal a Múzsának s Nagyságodnak is örömet szerezhettem volna. Olyatén húr ez lelkemen, mit nem szeretek soha illetni: A legszorosabb kapcsolatban áll hitfelekezeti létünkkel, mely anyagilag nagyon szerény lévén, a neki tett szolgálatot nem jutalmazhatja kellőleg — ennél fogva magam is a papi és tanári, kettős nagy súlyú hivatalom mellett, a hirlapírás örök gondot s lelki elforgácsoltságot okozó munkájával egészítem ki kenyeremet, hogy családomat illelőleg táplálhassam.¹

Az ilyenfajta nehézségeken Brassai nem tudott segíteni, de nemis akart, mert ő azt tartotta, hogy a munkás méltó az ő bérére s azt hitte, hogy azt megis kapja. Gondnoki minőségben 40 esztendeig volt unitárius egyházának disze, büszkesége. Az egyház tagjai áhítattal és hódoló tisztelettel veszik körül. Az idősebb emberek körülötte forognak, hogy érezze szeretetük melegét. Minden alkalmat megragadnak, hogy ünnepelhessék. 1871-ben az egyházi tanács fölkéri, hogy legyen képviselője egy londoni gyűlésen az angol unitáriusoknál. Brassai készséggel vállalja a nagy utat és annak nagy költségeit. Az egyháztól csak 100 frt-ot kér uti költsége pótlására. Akkor találkozott először és utoljára dr. Martineauval, akivel lélekben oly sokszor találkoztak a philosophiai gondolkozásban. Az utat Jakab Elekkel együtt tették meg. A gyűlésen Brassai angol nyelvű, Jakab latin beszédet tartott.

1876-ban a püspök és főgondnok választása nagy élénkséget ébrsztett az unitárius egyházban. Kriza püspök és Nagy

¹ Kriza levele Toldy Ferenchez 1861 dec. 29. *Akad. Értesítő* 1912 530—1. l.

Élek főgondnok székét kellett betölteni. A püspökségért Ferencz József és Pap Mózes versenyeztek s a választók csaknem egyenlő számmal oszlottak meg. A Ferencz József pártja győzött. Brassai Pap Mózessel tartott. A többségben levő párt a főgondnok választásnál is győzött. Berde Áront választották meg. A másik párt jelöltje Brassai volt, de nem léptették föl, nehogy bántódás érje, ha kisebbségben marad egykori tanítványával, egyetemi tanár-társával szemben.

A zsinat után szeptember 12-én Brassai megjelent az egyházi tanács ülésén és az iskolai felügyelő gondnoki állásáról lemondott. Az elnöki székben Berde Áron főgondnok ült. Brassai kijelenti a gyűlésnek, hogy lemondó szándékától nem hajlandó elállani. Az elnök és a tanácsosok kérése ezuttal sikertelen maradt. A főtanács külön bizottságot küld ki, hogy szándékának megváltoztatására bírja. Brassai engedett, de az E. Főtanács, hogy kímélje Brassait, egy harmadik felügyelő gondnokot választ, mert gondnok-társa, Hajós János Budapesten lakott. A következő évben (1877) az egyház főtanácsa örökös gondnoknak nyilvánította. Ezentul már bizonyos szent tisztelet és agodó félelem veszi körül, nehogy az övénél is nagyobb akarat elszólítsa, mert sehogy sem tudnák pótolni. A tanárt is, a gondnokot is, még tán a jóltevőt is tudták volna helyettesíteni, de Brassaijok több soha sem lesz. Ez az unitárius közérzület olyan magasra fokozódott, hogy kisebb körökben, hol az erdélyi vallások atyafiságos perlekedése meg-meg újult, Brassai felett úgy tértek napi rendre, hogy hiszen „ő nem is igazi unitárius“. Az unitárius atyafiak egészen tisztában voltak hovartartózásával, de hogy biztosíthassák maguknak minél hosszabb jövőre s talán azért is, hogy pótolják a mult némely mulasztását, minden módon igyekeznek körül ölelni és szeretetökkel melengetni. Egykori tanítványain kívül a tanárok just tartanak hozzá, mint gondnokhoz, a mi azt jelentette, hogy közölték vele terveiket, azért, hogy megkapják útbaigazító tanácsait és tájékozását. A szegény tanulók a patrónushoz igyekeztek bejutni, a nagyra törők tanulni jártak el hozzá. Az egyházi és iskolai előljárók keresnek és megragadnak minden alkalmat, hogy tiszteletükről és ragaszkodásukról biztosítsák. 1884-ben az akkor alakult egyház-társadalmi szövetkezetnek a Dávid Ferenc Egyletnek élére állítják,

hogy tekintélyével emelje és munkásságával erősítse. Ez az igénytelennek látszó új állás bevonja Brassait az egyház-társadalomba és új lendületet ad munkakedvének.

1890-ben az unitárius egyház Főtanácsa nemcsak büszkeségét leli a nagy férfiuban, hanem az isteni gondviselés csodálatos kegyének tekinti a 90 évet, mellyel Brassait megajándékozta. Elébe mennek seregestül, tisztelegnek a bölcs patriarchának. Az egykori hű tanítvány Kövály László a tisztelgő egyházat meghívja a mester tiszteletére vendégségbe. Ezt folytatja minden következő évben az E. Főtanácson rendezett *Brassai ebédekkel*. Brassai nem szereti ugyan a nagy és hosszas ebédeket, nem is szokott délben ebédelni, de a megtisztelés előtt nem tér ki. A Főtanács küldöttségekkel keresi föl és gyűlései alkalmával 1895-ben és 1896-ban házánál, majd a születés 100 éve alkalmából megindult országos nagy ünneplésen is. Ez már búcsú számba ment.

